

FIRAT ÜNİVERSİTESİ
İLAHİYAT FAKÜLTESİ
DERGİSİ

PROF.DR. ŞABAN KUZGUN
ARMAĞANI

SAYI: 5

ELAZIĞ-2000

SİVAS'IN XVI.YÜZYILDAN XIX. YÜZYILA KADAR DEMOĞRAFİK YAPISI

Sıddık ÜNALAN*

Orta Anadolu'nun en büyük kentlerinden biri olan Sivas, tarihin çok eski devirlerinden beri iskan alanı olarak bilinmektedir.¹ Doğudan gelen her akın, veya batıya yönelmiş her saldırı mutlaka Sivas'ta duraklamıştır. Askeri bakımdan önemli bir yol üzerinde bulunan Sivas küçük bir kale görünümünde iken, şehir olma süreci muhtemelen Roma devrine rastlar. Bizans hakimiyeti zamanında askeri önemini koruyan şehir, Justinyen tarafından yeniden tamir edilmiş, Emeviler zamanında kısa bir süre Arapların eline geçmiştir. Şehir, bulunduğu konum itibarı ile Kashi bölgesinde, bir taraftan Göksun diğer taraftan Gürün Geçitleri'ne hakim olmakla stratejik bir öneme de sahiptir. Gürün'deki Şuğul Vadisi'nde bulunan Hitit yazıtları bunu doğrulamaktadır.² "Kral yolu" diye bilinen, tarihin en eski ticaret yolu şimdiki Samsun, Tokat ve Sivas'tan geçmektedir. Bütün kervan yollarının da buradan geçtiğini görmekteyiz.³ Bu yollar MÖ. 300-100 yıllarından beri Kral Yolu olarak bilinmektedir.⁴

Yunan - Roma yol ağı, milattan önceki üç asır içinde konumu ne ise, milattan sonraki asırlarda da aynı özelliğini korumuştur.⁵ Bir çok kavim, bu yoldan Anadolu içlerine kadar gelmiş ve aynı yolu takip ederek geri gitmişlerdir. Bu yol üzerinde kurulan bir çok kervansaray ve hanlar bunun açık örneklerinden biridir. Bu yollar vasıtasıyla Sivas, Anadolu'nun ticaret merkezi olmuş ve bu ticaret yolu İtalya'ya kadar uzanmıştır.⁶ Anadolu'ya gelen posta arabaları, kervanlar ve tacirler tarafından takip edilen yol ise Melitene (Malatya)' ye kadar gitmektedir. Bu yol kenarlarında dikilen taşlar ve üzerlerinde ki işaretler, Malatya'nın ne kadar mesafede olduğunu göstermektedir. Bu yollar, tüm Anadolu illerini Roma'ya bağlamak, en kolay ve kısa yolu tercih etmek gayesiyle açılmıştır.⁷ Bu yol Anadolu'nun büyük bir kısmını asırlar boyu birbirine bağlamış,

* Yrd. Doç. Dr. Fırat Üniversitesi İlahiyat Fakültesi İslam Tarihi Öğretim Üyesi

¹ İ. Kılıç Kökten, " Orta, Doğu ve Kuzey Anadolu'da Yapılan Tarih Öncesi Araştırmaları", *Belleten*, VIII/32, 1944, s. 662-667.

² R. Nafiz -İsmail Hakkı Uzunçarşılıoğlu, *Sivas Şehri*, İstanbul, 1928, s. 3; Şemseddin Günaltay, *Yakınşark II Anadolu (En Eski Çağlardan Ahameniş'ler İstilasına Kadar)*, Ankara, 1987, s. 191,311.

³ W.M.Ramsay, *Anadolu'nun Tarihi Coğrafyası*, (Çev:Mihri Pektaş), İstanbul 1961, s. 27; Hamid Sa'di, "Anadolu'dan Geçen Kadim Transit Yolları", C. V, S. 28, *TürkYurdu*, İstanbul, 1927, s. 360-367

⁴ Ramsay, a.g.e., s. 44.

⁵ Ramsay, a.g.e., s. 46.

⁶ Ramsay, a.g.e., s. 47.

⁷ Ramsay, a.g.e., s. 47-48.

Göksun'dan Malatya'ya oradan da Sivas'a geçerek, geçmiş yıllarda kullanıldığı gibi günümüzde de kullanılmıştır. Sebasteia (Sivas) -Tephrike (Divriği) yol güzergahı Roma dönemine değil, Bizans dönemine ait olmalıdır. Zira Selçuklular, Anadolu'ya nehirlerin akış istikametini takip ederek gelmişlerdir. Sadece Selçuklular değil, İslam'dan önce Anadolu'ya gelen kavimlerin hepsi de bu yolu takip etmişlerdir. Bizans'ın Malazgirt Savaşı'ndan önce Anadolu'da özellikle de Sivas'taki Ermeniler'i yok etmesi, bölgede Selçukluların karşısına çıkacak engelleri ortadan kaldırmak suretiyle doğrudan Bizans'la karşı karşıya gelmelerini sağlamıştır.⁸

XI. yüzyılda Türklerin baskısı altında Van bölgesini koruyamayacağını anlayan Vaspurakan kralı Senekerim, bu bölgeyi Bizans İmparatoru II. Bazil'e bırakmış, kendisi de Sebastia ve Fırat'a kadar olan bölgeyi prenslik almıştır.⁹ Sivas, tarihin her döneminde "uç"ta olmuştur. Bu coğrafya Hititler'le Medler'in, Medler ile Persler'in, Romalılar'la Ermeniler'in, Bizanslılar'la Türklerin, Danişmentliler ile Selçuklular'ın, Osmanlılar ile İlhanlıların ve Memlukluların, Beylikler ile Moğollar'ın ve XVI. yüzyıldan itibaren de bir çok isyanların, (Alevi-Sünni çekişmesi gibi) odak noktası olmuştur. Yine Sivas Milli Mücadele sırasında da Anadolu'nun kurtuluş hareketine öncülük eden bir şehirdir.

1-XVI. Yüzyılda Sivas'ın Demografik Yapısı

Osmanlı Devleti idaresindeki diğer illerde olduğu gibi, Sivas'ta da XVI-XIX. asra kadar olan nüfus seyrini değişik kaynaklardan takip etmek mümkündür. İli gezen seyyahların verdiği bilgiler, özel olarak yapılan araştırmalar, şeriyeye sicilleri, cizye defterleri ve salnamelerden şehrin nüfusunu tespit etmek mümkündür. Ancak bu kaynaklarda verilen nüfus sayılarına güvenerek kesin bir sonuca ulaşmak mümkün değildir. Gerçekten de verilen nüfus rakamlarının tahmini olması, yapılan nüfus sayımlarında sadece erkeklerin sayılması, kadınların sayılmaması ve XVI. yüzyıldan başlayan nüfus azalması bu tespiti zorlaştırmaktadır.

Sivas'ın tarih boyunca zaman zaman göç ve savaş içinde bulunmasından dolayı sağlıklı bir nüfus sayımı yapılmamıştır. Hatta şehirde isyanlar ve toplu katliamların olması, halkın şehir dışında (dağlarda) yaşaması gibi sebepler nüfus seyrini oldukça karmaşık bir hale getirmiştir. Elimizde bulunan kaynak ve belgelerin bize verdiği bilgilerden hareket ederek ilin, geçmişten günümüze kadar ki

⁸ Mehmet Altay Köymen, "Anadolu'nun Fethi", 1961 yılı **DİBD**. Ayır Basım, Ankara, 1962,s. 92.

⁹ Abdurrahman Küçük, **Ermeni Kilisesi ve Türkler**, Ankara, 1997, s. 78.

nüfus istatistiklerini vermeye çalışacağız. Biz, bu konuda objektif olması bakımından elde mevcut bütün kaynaklardaki verileri çalışmamızda esas aldık.

Yaptığımız incelemelere göre, Sivas'ın nüfusu ile ilgili olarak elimizdeki belgelerin en eski olanı, XV. yüzyılın ortalarına aittir. Genel olarak "Rum Eyaleti"nde XVI. asırda nüfus verilirken avarız hanesi (olağanüstü hallerde, özellikle harp sebebiyle) olarak verilmiştir. Bu dönemde 100.073 Müslüman vergi haneye karşılık, 54.718 Gayrimüslim, 38.489 Mücerredân-ı Mezkurun (evlenmemiş erkekler), 8.983 Mücerredân (evlenmemiş kadınlar) vergi hanesi tespit edilmiştir.¹⁰ Sivas İli'nin bu zaman içerisinde çok geniş bir alanı kaplaması ve ticaret merkezi oluşu sebebiyle nüfusu fazladır. Bu yüzyılda nüfusun üçte birinden fazlası Gayrimüslim olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu dönemdeki nüfus yapısı, mufassal ve şer'iye sicillerinden aktarılmaktadır.¹¹ Ömer Lütfi Barkan, hane sayısından toplam nüfusa ulaşmak için hane sayısını 5'le çarpmayı önermektedir.¹² Bizde tahrirlerdeki nüfus sayılarını beşle (hane x 5) çarparak gerçek nüfusu bulmaya çalışacağız.

Sivas merkez ilçede, 1454'ten 1574 yılına kadar Gayrimüslim nüfusun Müslüman nüfustan fazla olduğu görülmektedir. Bu konuya açıklık getirmesi bakımından Sivas merkez ilçenin mahallelerinin yıllara göre nüfusları ve oranları aşağıdaki tabloda görüldüğü gibidir.¹³

Mahalle İsmi	1454-1455		1519-1520		1553-1554		1574	
	Müslim	Zammi	Müslim	Zammi	Müslim	Zammi	Müslim	Zammi
Ulubeğ Mah.	135	—	130	—	125	—	45	—
Hoca İmam	175	—	180	—	270	—	300	—
Haçı Emir Mah	45	—	—	—	—	—	—	—
Paşabeğ Mah.	160	—	150	—	140	—	120	—
Camii Mah.	125	—	60	—	240	—	195	—
Tokmak Mah	60	—	85	—	205	—	120	—
Hoca Hüseyin	70	—	—	100	—	190	—	135
Palaslı Mah.	165	—	95	—	245	—	180	—
Medrese Mah.	50	—	90	—	75	—	165	—
Şeyh Çoban	95	—	210	—	400	—	180	—

¹⁰ Tayyib Gökbilgin, "15 ve 16. Asırlarda Eyalet-i Rum", *Vakıflar Dergisi*, S. VI, 1865, s. 56; Ahmet Akgündüz, *Osmanlı Kanunnâmeleri ve Hukuki Tahlilleri*, 6. Kitap Kanuni Devri Kanunnameleri II. Kısım Eyalet Kanunnameleri, Fey Vakfı, İstanbul, 1993, s. 195

¹¹ Saim Savaş, *Bir Tekkenin Dini ve Sosyal Tarihi Sivas Ali Baba Zaviyesi*, İstanbul 1992, s. 24

¹² Ömer Lütfi Barkan, "Tarihî Demografi" Araştırmaları ve Osmanlı Tarihi, *Türkiyat Mecmuası*, C.X'den Ayrı Basım, İstanbul, 1953, s. 11.

¹³ Savaş, a.g.e., s.24

Palas Mah	---	335	---	075	---	1.165	---	2.060
Meksat Keşis	---	215	---	---	---	---	---	---
Dülger(Zilkar)	---	100	---	810	---	920	---	1.130
Bazar Mah	---	185	---	785	---	1.075	---	1.595
Cemaat-i Gariban	---	595	---	---	---	---	---	---
Keşis Mahtar	---	130	---	---	---	---	---	---
Nurmuş Keşis	---	195	---	---	---	---	---	---
Billur	---	---	170	---	400	---	450	---
Himmatsofu	---	---	145	---	205	---	130	---
Mescid-i Ganem	---	---	160	---	430	---	245	---
Emiralihaçı	---	---	130	---	240	---	100	---
Karagedük	---	---	55	---	570	---	160	---
Yeniçe Mescid	---	---	25	---	---	---	---	---
Civan	---	---	---	610	---	1.130	---	1.835
Kepenck	---	---	---	590	---	730	---	1.045
Kal'a Ardı	---	---	---	1.200	---	1.075	---	1.455
Karagedük	---	---	---	---	145	---	255	---
Mahalle-i Palas	---	---	---	---	85	---	40	---
Yahyabeğ	---	---	---	---	325	---	355	---
Hamurkesen	---	---	---	---	195	---	165	120
AbdulvchapGazi	---	---	---	---	60	---	95	---
MMMeç.	---	---	---	---	230	---	370	---
Hacı Zahid	---	---	---	---	155	---	925	---
M.Hocakarac	---	---	---	---	225	---	300	---
M.A.Suba	---	---	---	---	275	---	170	415
AbdulvchapGazi	---	---	---	---	90	---	240	---
Paşa Hamamı	---	---	---	---	35	---	90	---
C.M..Bazar	---	---	---	---	15	---	---	---
K. Mezbure	---	---	---	---	25	---	---	---
Abdulkerim	---	---	---	---	---	---	225	---
Zav.ŞeyhErzuru	---	---	---	---	---	---	45	---
Kerim Çavuş	---	---	---	---	---	---	120	---
Sirkeli Mescidi	---	---	---	---	---	---	120	---
AlibabaMescidi	---	---	---	---	---	---	45	280
Mes.Merdus	---	---	---	---	---	---	105	---
Baba üryan	---	---	---	---	---	---	230	---
Toplam	1.080	1.755	1.665	4.970	5.745	6.150	6.455	10425
Genel Toplam	2.835		6.635		11.895		16.880	
Oranlar	% 38	% 62	% 25	% 75	% 48	% 52	% 38	% 62

Bu zaman içerisinde ne kadar Müslim ve Gayrimüslim yaşadığını da belirterek 1454 yılından 1574 yılına kadar Sivas'ın nüfus seyrini de vermeyi uygun bulduk. Vermiş olduğumuz mahallelerden bazılarının isimleri günümüze kadar gelmiştir. Mahallelerin teşekkülünde, orada yaşayan dini grubun adına göre isimlendirildiği dikkat çekmektedir. Bu yapılırken, gerek Müslümanlar gerek Gayrimüslimler, mahalle adlarını dini motifle bezemeye çalışmışlardır. Özellikle Sivas'ta şehrin oluşumunda dini müesseseler önemli bir rol oynamışlardır.¹⁴ XV. asırda teşekkül eden yeni mahalleler dinî müesseseler etrafında toplanmışlardır. Çevre köylerden gelip Sivas'a yerleşenler, kendi isimleriyle mahalleler teşekkül ettirmişlerdir. Bu mahalleler kaynaklarda; Höyüklioğlu, Köydinlioğlu, Dökseli, Divrikli, Kızılca Köylü ve Gergerli isimleriyle geçmektedir. XVI. yüzyıla gelindiğinde, Sivas'ta Gayrimüslim nüfusun yaşadığı mahallelerde, Müslümanlar mescit yapmaya başlamışlardır. "Cemaat Mescid-i Bâzar, Palas ve Şahkulu Mescidi " bu nevi mescitlere örnektir.¹⁵

Geçmiş dönemlere ait nüfus sayılarını belirtirken arazi ve tahrir defterleri oldukça önemlidir.¹⁶ Tahrir defterlerinden, bir bölgenin nüfusunu tahmini olarak vermek mümkündür. Diğer bazı durumlarda hane ve ocak sayıları verilmiş olsa bile, yine de kesin bir sonuca ulaşmak mümkün değildir. Herhangi bir yerdeki nüfusu tespit etmek için o beldedeki taşınmaz malların sayılması da, o yörenin nüfusu hakkında bize bir bilgi verebilir. Bu sebeple Osmanlı Devleti, nüfus sayımına oldukça büyük önem vermiştir.¹⁷ Bu sayımların gayesi, İslam nüfusunun miktarını askerlik bakımından, Hristiyan nüfusun sayımını da vergi (cizye) bakımından öğrenmeye yönelik olabilir. Müslüman nüfusun fazla gösterilmesi kendi kendini aldatmak, Hristiyan nüfusu az göstermek de alınacak verginin eksik olacağı, devleti zarara uğratacağı anlamına geleceğinden yapılan nüfus sayımını sıhhatli vermek devletin yararına olacaktır.¹⁸ Bundan dolayı bazı dönemlerde nüfus sayımları titizlikle yapılmıştır. II. Sultan Selim ilk nüfus sayımını resmen, 1566-1574 yılları arasında yaptırmıştır.¹⁹ II. Murad zamanında da nüfus sayımları yapıldığına dair bilgiler bulunmaktadır.²⁰

¹⁴ Savaş, a.g.e., s. 24-25

¹⁵ Savaş, a.g.e., s. 33-35

¹⁶ Ömer Lütfi Barkan, "Tarihi Demografik Araştırma, s. 6 -7

¹⁷ E. Ziya Karal, **Osmanlı İmparatorluğunda İlk Nüfus Sayımı 1831**, Ankara, 1943, s. 6

¹⁸ Halime Doğru, " Osmanlı Devletinde Toprak Yazımında Nüfus Sayımına Geçiş ve Bir Nüfus Yoklama Defteri Örneği", **A.Ü.E.F.D.**, C. I, S. 2, (Eskişehir, 1989), s. 248

¹⁹ Mustafa Nuri Paşa, **Netayic'ül-Vukuat Kurumları ve Örgütleriyle Osmanlı Tarihi**, (Sad: N. Çağatay), C.I-II, Ankara 1992, s. 134.

²⁰ Karal, a.g.e., s. 7

Diğer taraftan Hristiyan nüfusla ilgili bilgileri kilise cizye defterlerinden de öğrenmek mümkündür. Bilhassa Katolik olan Hristiyanlar da vaftiz, evlenme ve cenaze merasimi gibi nedenlerden dolayı, kilise defterlerine kayıt olmaları büyük bir önem taşımaktadır. Hristiyanların nüfusu hakkındaki bilgileri bu kilise defterlerinden öğreniyoruz. Bu yüzden günümüzde Kilise kayıtları Avrupalılar için de kaynak teşkil etmektedir.²¹

Sivas, bir yandan göç vermekte, bir yandan da göç almaktadır. Gerçi İl-de XVI. yüzyıldan beri yaşanan göçerlik farklı nitelikler taşımaktadır. XI-XIII.yüzyıllarda ağırlıkla Horasan kökenli konar-göçer Türkmen dervişleri, Anadolu'da iki özel konumu temsil etmektedirler. Bunlar bir tarafıyla "Din Misyonerliği" diğer yanıyla da "Şairliklerini-Dervişliklerini" anlatmaya çalışmışlardır. Zaman zaman İran gibi ülkeler tarafından bu zümrenin desteklendiği ve kışkırtıldığı şeklindeki ifadelere, Mühimme defterlerinde rastlamak mümkündür. Bir örnek olması açısından Amasya kadısına yazılan şu yazı dikkate değerdir:

"Amasya Kadısına hüküm: Mukaddemen Sivas Beğlerbeğisi bazı Rafizileri ele geçirip İran ile alakası olanlar idam edilip andan mâadâ yirmi yedi nefer kimesnenin ahvâli tetkik olunması emr olunarak bunlardan beş neferi şüpheli ve diğerleri iyi hali olduklarına vilayet halkı şahâdet ettiklerini nâib bildirmekle bir def'a dahî tahkik olunup nâibin arzı doğru ise terk olunması ve o beş kimesnenin küreğe konulmak üzere merkeze gönderilmesi hakkında".²²

Barkan, değerlendirdiği nüfus istatistiklerine göre Sivas merkezinin XV-XVI. asırdaki nüfusunu ortaya koymaktadır. Barkan, 1451 yılından 1580'e kadar olan nüfusu hane sayısı olarak vermiştir. Buna göre 1455 yılında 566 hane (2.830), 1485'te 886 hane (4.430), 1521-1530 arasında 1.011 (5.055), 1571-1580 yılları arasında da 3.063 (15.315) olarak vermiştir.²³ Ayrıca Barkan, 1520-1530 yılları arasında Rum eyaleti olarak (Amasya, Çorum, Tokat, Şarkı Karahisar, Canik, Trabzon, Malatya, Divriği, Darende, Kemah ve Beyrut) müteşekkil vilayetlerin nüfuslarının toplam hane olarak 173.920 (869.600) olarak vermektedir. Bu nüfusun 118.683 (593.415) (%68.24) hanesinin Müslim, 55.237(276.185) (%31.76) hanesinin de Gayrimüslim nüfus olarak belirtmektedir.²⁴

Behar'ın 1520-1530 yılları için verdiği Sivas il merkezi nüfusunun 3.750 (%74)'ü Hristiyan, 1.310 (%26)'sı da Müslüman'dır. Buna göre Gayri-

²¹ Barkan., a.g.e., s. 6

²² BA. Mühimme, 14/508 Gurre R. âhir 978

²³ Barkan, "Tarihî Demografi", s. 22.

²⁴ Barkan, "Tarihî Demografi", s. 11.

müslim nüfusun fazla olduğu görülmektedir.²⁵ Değişik kaynaklarda Sivas ve ilçeleri ile ilgili nüfus verileri farklı bir şekilde karşımıza çıkmaktadır. Sivas'ın nüfusu 1455 yılında yaklaşık 2800 hane olarak verilmektedir.²⁶ 1520 yılı öncesinde ise ilin nüfusu 3.396 olarak belirtilmektedir. Araştırmalara göre ilin 1520-1530 yılları arasında 1.011 hane (5.055 nüfus), 1574-1575 yılları arasında 15.000 veya 16.000 gibi bir nüfusa sahip olduğu görülmektedir.²⁷ Yusuf Halaçoğlu, XVI. yüzyıl tahrir defterlerine göre Sivas'ın nüfus sayısını 11.651 Müslüman, 13.663 Gayrimüslim olarak belirtmektedir.²⁸ Bu dönemdeki şehrin nüfusunu Osman Turan, tahrir defterlerinde 30.000 olarak tespit ettiğini söylemektedir.²⁹ Ayrıca Halaçoğlu, Polonyalı Simeon'e dayanarak Sivas'ta XVII. yüzyılın başında Ermeni nüfusun 600 (3000) hane olduğunu ifade etmektedir.³⁰

2- XVII. Yüzyılda Sivas'ın Demografik Yapısı

Sivas'ta XVI. yüzyılın ortalarından itibaren göçler nedeniyle toprakların işlenmediğini, arazi ölçümüne göre belirlenen vergilerin ödenmediği görülür. Bunun için XVII. yüzyılın ortalarına gelirken (1635) kent temsilcileri, IV. Murad' dan, ya İstanbul taraflarına göçenleri geri göndermesini, ya da kendilerine göç izni vermesini istemişlerdir.³¹ XVI.yüzyılın ortalarında Rumeli'de ele geçirilen toprakların "Türkleştirilmesi" amacıyla, Anadolu'dan bu bölgeye nüfus aktarılması söz konusu olmuş, ancak XVII. yüzyılda bu hadise tamamen tersine dönmüş, gerek Rumeli içlerinden gerekse İran-Suriye gibi yörelerden Anadolu'ya göçler başlamıştır. XVII. yüzyılda durum daha karmaşık bir hal almış, bu dönemde, ekonomik krizler nedeniyle toprağını terk eden (çift bozan) reâyânın yerine Rumeli, İran ve Suriye gibi yörelerden insanların bu terk edilen yerlere yerleştirilmesi şeklinde bir iskân politikası izlenmiş ve bunun sonucu olarak, XVIII-XIX. yüzyıllarda yeniden belirlenecek olan taşra toplumu meydana getirilmiştir.³²

²⁵ Cem Behar, *Osmanlı İmparatorluğunun ve Türkiye'nin Nüfusu 1500 - 1927*, C. II, Ankara, 1996, s. 6

²⁶ Yusuf Halaçoğlu, *XIV-XVII. Yüzyıllarda Osmanlılarda Devlet Teşkilâtı ve Sosyal Yapı*, Ankara, 1995, s.104.

²⁷ Behar, a.g.e., C. II, s. 5, 7

²⁸ Halaçoğlu, "Tahrir Defterlerine Göre XVI. Yüzyılda Bazı Anadolu Şehirlerinde Demografik Yapı", *Tarih Medeniyet Dergisi*, 1996 Ocak , s. 220.

²⁹ Osman Turan, *Selçuklular ve İslamiyet*, İstanbul 1993, s. 128.

³⁰ Halaçoğlu, a.g.m., s. 220.

³¹ Yusuf Halaçoğlu, *XVIII Yüzyılda Osmanlı İmparatorluğunun İskân Siyaseti ve Aşiretlerin Yerleştirilmesi*, Ankara, 1991, s. 35.

³² Mustafa Akdağ, *Türkiye'nin İktisadî ve İctimai Tarihi, (1453-1559)*, C. II, İstanbul, 1995, s. 316; Halaçoğlu, *XVIII. Yüzyılda Osm. İskan Siyaseti*, s. 35.

Bu nedenlerden dolayı, Sivas'ta yerli halk kaçarken, Doğu ve Güneydeki göçebe aşiretler açısından bu bölge tam bir konaklama merkezi olmuştur. Doğudan gelen göçler, genelde Kangal bölgesine yerleşmeye çalışmışlardır. Bunun nedeni burada bulunan otlakların ve yaylaların geniş olmasıdır. Kangal bölgesinde bulunan Yellice, Mancımık ve Alacahan yaylaları, iskan edecek aşiretler için, hayvanlarını otlatmaları bakımından faydalı olacağı düşüncesi ile yerleşim için cazip gelmiştir. Göçerlerin yerleştiği bölgelerden biri de Divriği olmuştur. Buraya Antakya ve Halep Türkmenleri yerleşmişlerdir. Bölgeye kuzey göçleriyle yerleşen bir başka grupta "Ulu Yörük" göçerleri olmuştur.³³ Sivas'la Kırşehir arasındaki geniş bir sahaya yayılmış olan oymaklar,³⁴ İmranlı, Koyulhisar ve Hafik gibi yerlere yerleşerek kuzey ve kuzey-batıdaki yaylaları otlak olarak kullanmışlardır.

Daha sonra bu göçler yerli halkın ekin ve mallarına büyük zarar vermeleri nedeniyle yerli halk ve göçerler arasında büyük olaylara neden olmuştur.³⁵ Bu olayların meydana getirdiği problemleri 1701 yılında Sivas Beylerbeyi Süleyman Paşaya gönderilen fermanın anlamak mümkündür.³⁶ Bu olaylar XVIII yüzyıl sonlarına kadar devam etmiş, böylece bu dönemde Sivas'ta, yol kesen, kervan soyan, insanları öldüren, köy köy dolaşarak halka zulüm ve tehdit de bulunan eşkıya gruplarının ortaya çıktığını tespit etmek mümkündür. Örneğin 1702 Mart ayında Sivas Beylerbeyi ve Eyalet Kadıları'na gönderilen emirle, adı geçen cemaat ve şahısların cezalandırılmaları ve ev yapıp yerleşik hayata geçmeleri, ziraatla meşgul olmaları istenmiştir.³⁷

Sivas'ın XV. yüzyıldan itibaren nüfus kaybı ve göç problemi bulunmaktadır. Sivas halkının IV. Murad' a "Nüfusumuz az, memleketimiz de harap olduğu halde, vergi taleplerinin arkası kesilmiyor. Memleketimiz halkının çoğu İstanbul ve dolaylarına gidip yerleşmiştir. Az sayıda kalmış olan bizler ise vergi taleplerine dayanamıyoruz. Ya onların kendi yerlerine dönmelerine, veya bizim de onların yanlarına gitmemize emir buyurun" diye şikayette bulunmuşlardır. Bu şikayet üzerine padişah, (1634-1635) damadı Sadrazam Bayram Paşa' ya emir vermiş, "*Hangi milletten olursa olsun, Anadolu'dan gelmiş olanlar üç ay içinde hazırlıklarını görsünler. Hepinizi sürgün ediyor, kendi yurtlarınıza geri gönderiyorum. Haberiniz olsun, zamanı geldiğinde hazırlıksız olduğunuzu bahane*

³³ Halaçoğlu, XVIII. Yüzyılda Osm. İskan Siyaseti., s. 25.

³⁴ Faruk Sümer, "Anadolu'daki Türk Oymakları Hakkında Araştırmalar", Türk Dünyası Araştırmaları, S. 60, (Haziran 1989), s. 43.

³⁵ Halaçoğlu, XVIII. Yüzyılda Osm. İskan Siyaseti., s. 26

³⁶ Halaçoğlu, XVIII. Yüzyılda Osm. İskan Siyaseti., s. 38

³⁷ Halaçoğlu, XVIII. Yüzyılda Osm. İskan Siyaseti., s. 48-49

etmeyesiniz, aksi halde vebâli boynunuza olur." şeklinde tellallar vasıtasıyla şehrin her tarafına ilan ettirmiştir.³⁸

XVI. yüzyılda başlayan dışarıya göç, Sivashlıların arzı neticesinde Padişahı önlem almaya sevk etmiştir. Bu önlemlerden 1639 yılında Sadrazam Mustafa Paşa, Sivas'a yakın olan Mehmet Paşa hanında iki han ve camii inşa ettirerek, buralara canlılık getirmeye çalışmıştır.³⁹ Sonuç olarak XVI-XIX yüzyıllarda devam eden içtimaî buhranlar nedeniyle halkın yerlerini terk edip, daha güvenli yerlere yerleştikleri görülmektedir. Bu göçler sebebiyle bir çok köy ve kasabanın iskan alanı olmaktan çıktığını ifade etmek mümkündür.

3- XVIII. Yüzyılda Sivas'ın Demografik Yapısı

Osmanlı Devleti'nde şehirlerin oluşumu, bir kısım sosyal tesislerin varlığına bağlıydı. Bu şehirlerde tesis edilen imaretler, ihtiyaç sahibi çeşitli inanç ve milletten insanların buralara akın etmesine yol açmıştır. Bunların yanı sıra, insanların dini ihtiyaçlarını karşılayacak camii-mescit, tekke, türbe, zaviye, medrese (okul), han, hamam, hastane, çarşı, firm, boyahane, salhane, su yolları ve kanalizasyon gibi, bir şehrin teşekkülünde önemli rol oynayacak, sosyal tesislerin yapılmasıyla, kırsal kesimlerden kentlere göçü daha da artırmıştır. Ayrıca şehirlerle ova ve dağ köyleri arasındaki pazar değişimi, sosyal faaliyetler, rahat yaşama, geniş iş imkanları bulma, çocuklarına gelecek temin etme gibi ihtiyaçlar da göçlerin olmasında etkili olmuştur. XVII. yüzyıla gelinceye kadar ekonomisi tarıma ve hayvancılığa dayanan Osmanlı Devleti'nde, köy nüfusunun büyük kentlerden daha fazla olduğunu görmekteyiz.⁴⁰ Bu ve bundan önceki döneme ait nüfus istatistikleri durumu açık bir şekilde göstermektedir. İstatistiklere bakıldığında şehir nüfusunun kırsal kesimdeki nüfusa oranla daha az olduğu görülecektir.

Sivas ve çevresinde yerleşik hayat düzeninin göç, istila ve yağmalama gibi olaylar sebebiyle zaman zaman bozulduğu söylenebilir. Fakat Sivas'ın büyük bir ticaret merkezi ve kalabalık bir nüfus yoğunluğuna sahip olması sosyal yapının korunmasında etkili olmuştur. Ancak Sivas, daha sonraki yıllarda bir çok istilalara uğramış ve adeta şehir ölü kent görünümünde kalmıştır. XVIII. yüzyılda şehrin büyük bir çöküş ve bozgunu yaşamakta olduğu söylenebilir. Bunun sonucu olarak da yöre halkının şehri terk ettiği görülür. Bu göçlerin önüne geçmek için devlet çeşitli iskan politikaları izlemiş, bazı faaliyetlerle durumu

³⁸ Naima Mustafa Efendi, *Naima Tarihi*, (Çev: Zuhuru Danışman), C. III, İstanbul 1968, s. 1368-1369; Halaçoğlu, *XVIII. Yüzyılda Osm. İskan Siyaseti*, s. 35; Hrand D. Andreasyon, "Celaillerden Kaçan Anadolu Halkının Geni Gönderilmesi", *İsmail Hakkı Uzunçarşılı'ya Armağan*, Ankara, 1988, s. 45 vd.

³⁹ Cengiz Orhunlu, *Osmanlı İmparatorluğu'nda Derbend Teşkilâtı*, İstanbul, 1990, s. 28

⁴⁰ Yusuf Halaçoğlu, *XIV-XVII Yüzyıllarda Osm. Dev. Teş.*, s. 103

tersine çevirmek için çalışmıştır. Ayrıca Deliklitaş isimli yere han, çeşme gibi lüzumlu sosyal tesislerin inşasına teşebbüs etmiştir.⁴¹ Yine buraları mamur bir hale getirmek için Sivas'a yakın olan ilçelerde faaliyetlerini sürdürmüştür. Ulaş ile Kangal arasında bulunan Deliklitaş derbendine 1764'te palanga, han, cami, çeşme ve diğer tesisleri yapmaya başlamış, bunlar bitmeden 1767 de buraya konar-göçerlerden 50 kadar insan yerleştirilmiştir.⁴² Tamamen boş ve sahipsiz toprakları bulunan Alacahan ve Ulaş'a ise, 28 Temmuz 1723'de alınan bir kararla konar-göçerler yerleştirilmiş ve bölgenin canlanması sağlanmıştır. 1730 Mayıs'ında Alacahan'a; Ayubasan, Akkuzulu Çoğşurut, Selmanlı aşiretlerinden 100 kadar, bir müddet sonra da 130 kişi daha getirilmiş ve iskan ettirilmiştir.⁴³

4-XIX. Yüzyılda Sivas'ın Demografik Yapısı

XIX. yüzyıl, Osmanlı Devleti'nin toplumsal ve siyasal düzeni itibariyle final özelliğini gösteren bir dönemdir. Osmanlı Devleti, jeopolitik özelliği sebebiyle Sivas'ı 400 yıl kadar askeri bir üs olarak kullanmıştır. Burada düzenli ve yerleşik bir hayat arzusunda olan devlet yöneticileri, Sivas'ı kaybetme endişesiyle hata üstüne hata yapmışlardır. Sivas' da yaşayan halkın din ve mezhepten kaynaklanan başkaldırı hareketlerinin hız kazanması, devleti, buradaki olayları bastırmak için çeşitli emniyet tedbirlerine başvurmak mecburiyetinde bırakmıştır. Ülke genelinde asayişsizlik o dereceye varmıştır ki, II. Mahmut tahta geçtikten sonra yayınladığı fermanlarda vali ve diğer yöneticilerin yasa dışı yöntem ve yollarla halktan zorla para almamalarını istemiş ancak bir türlü bunun önüne geçememiştir.⁴⁴ Sivas gibi huzurun sağlanamadığı merkezlerde devlet, askeri üs oluşturup denetimleri sıklaştırmış, ordu ise sadece içteki asayişli sağlama gayreti içine girmiştir. Ancak bu yeni yapılanma halk üzerinde tedirginlik yaratmış, XIX. yüzyıl ortalarında Nizam-ı Cedid adıyla kurulan ordu bile bu duruma bir çözüm getirememiştir. 1802 yılında özel kışlaların teşekkül ettirilmesi, aynı yıl içerisinde İstanbul'dan 200 kadar askerin ilavesi bile asayişli sağlayamamıştır. Bu dönemde şehir merkezindeki Taşhan, kışla olarak düzenlenmiş ve özel askeri eğitime başlanmıştır. Daha sonra Kabakçı Mustafa isyanı (1807) ile Nizam-ı Cedid ordusu da kaldırılmış ve taşrada tüm mal varlıkları ya İstanbul'a gönderilmiş ya da satılmıştır. Satılan bu malların arasında Binbaşı ve Kolağası malları dahi bulunmaktadır.⁴⁵

⁴¹ Orhonlu, s. 28

⁴² Orhonlu, a.g.e., s. 114

⁴³ Orhonlu, a.g.e., s. 111

⁴⁴ Musa Çadırcı, *Tanzimat Döneminde Anadolu Kentlerinin Sosyal ve Ekonomik Yapıları*, Ankara 1991, s. 19.

⁴⁵ Çadırcı, a.g.e., s. 58, (122 nolu dipnot).

II. Mahmud dönemine ait 1827 ve 1831 tarihlerinde yapılan iki ayrı nüfus sayımında haneler tespit edilmiştir. Buna göre; Sivas'ta 1827 de tespit edilen hane sayısı 3.634⁴⁶ (18.170) olup, 1831 yılında yapılan sayımda⁴⁷ ise 3.847 (19.235) hane olduğu görülür. Bu iki nüfus sayımı arasında fazla bir fark yoktur. Bu sayımlarda verilen rakamlara askeri gruplar, dul kadınlar ve kiracı zımmiler dahil değildir.⁴⁸ 1831 yılında yapılan ilk nüfus sayımında sadece erkek nüfus sayılmıştır. Bu dönemde Sivas ve ilçelerinde, İslam nüfusu 130.383 erkek olarak tespit edilmesine rağmen, bunlara kadınları ve Gayrimüslim nüfusu da eklediğimizde 300.000'in üstünde bir nüfus yoğunluğu olduğu tahmin edilmektedir. Ayrıca Cem Behar 1831 yılı nüfus sayımında sadece Sivas ve Divriği nüfuslarını 113.645 Müslüman, 18.538 Reâya (Gayrimüslim), toplam olarak 132.283 insanın yaşadığını belirtmektedir.⁴⁹ 1831 yılı nüfus sayımında, Saim Savaş'ın şerhiye sicillerinden aktardığı merkez ilçenin mahallelere göre Müslim ve Zımmi nüfus hane olarak aşağıdaki tablodaki gibidir.⁵⁰

Mahalle İsmi	Müslim	Zımmi
Hoca İmam	60	290
Hacı Emir	120	50
Paşabeğ	150	—
Camii	125	140
Tokmak	135	100
Hoca Hüseyin	—	95
Medrese	285	—
Şeyh Çoban	150	—
Dülger (Zilkar)	—	100
Bazar Mah	10	890
Billur	295	—
Himmatsofu	145	—
Mescid-i Ganem	170	—
Emiralihaçı	350	—
Civan	—	200
Ka'la Ardı	250	—
Yahyabeğ	215	10
Hamirkesen	160	—

⁴⁶ Ömer Demirel, **II. Mahmud Döneminde Sivas'ta Esnaf Teşkilâtı ve Üretim- Tüketim İlişkileri**, Kültür Bakanlığı, Ankara, 1989, s. 41.

⁴⁷ Karal, a.g.e., s. 152, 210.

⁴⁸ Demirel, a.g.e., s. 41.

⁴⁹ Behar, a.g.e., C.II, s. 23.

⁵⁰ Savaş, a.g.e.s. 24.

MMMe	260	—
Hacı Zahid	170	80
P.Hamamı	95	—
Abdulkerim	150	—
Zaviye-Alibaba	140	—
AliBaba	215	15
Üryan-ı Müslim	160	320
Üryan-ı Zimmi	240	595
Kösedere-i Müslim	240	10
Kösedere-i Zimmi	135	485
Akdeğirmen	245	525
Osmanpaşa	85	75
Kilise	35	715
Kurtmescidi	15	10
Ağcabölge	155	400
Çavuşbaşı	290	—
Ece mah	540	645
Örtülüpınar	75	435
Baldızbazarı	30	480
Küçükbengiler	15	480
Ka'l'a-i Atik	100	—
Ka'l'a-i Cedid	20	—
Zav.Abdulvahab	25	—
Kırlavuz	150	—
Haot Veli	135	—
Kabalı	165	395
HocaAliÇavuş	90	—
Gökçebostan	140	15
Bahtiyarbostan	125	35
Hamamardı	120	35
Küçükminare	435	115
Temürcilerardı	130	550
Kırcuk	45	100
Ferhatbostan	105	90
Keçibula	125	90
Hoca Hüsam	55	—
Toplam	8.605	8.900
Genel Toplam	17.505	
Oranlar	%49	% 51

Tabloda görüldüğü gibi 1831 yılı itibariyle merkez ilçede, Müslim ve Gayrimüslim nüfus oranları birbirine yakındır. Nüfusun azalmasının nedeni ise, o dönemde halka yapılan zulümler, yüklü vergiler ve askere alma bahanesiyle yapılan baskılardır. Tanzimat arifesinde de göçlerin yoğunlaşarak devam ettiğini en güzel bir biçimde Takvim-i Vekayi de çıkan şu haber açıklamaktadır.

"Sivas Eyaletinde bulunan Asakir-i Redif Miralayı Hüseyin Bey, Kol Ağası Halil Ağa, Tabur Katibi Mehmed Efendi eski Amasya Mutesellimi Şakir Bey ile eşraftan Yegenzâde İbrahim Bey ve Öz nahiyesi Âyânı Osman adlı kimseler işbirliği yaparak asker yazımı bahanesiyle halka yapmadıkları zulüm kalmamış, şikâyetler sonunda bunlar İstanbul'a çağrılarak yeni kurallara göre "Divân-ı Harb" de yargılanmışlardır. Her biri halktan aldığı "akçe" miktarını ilkrar etmek zorunda kalmıştır. Bunlardan Hüseyin Bey ile Halil Ağa ve Mehmet Efendi "askeriden" bulduklarından zimmetlerinde tebeyyün iden akçeler istirdat ile ceza "Kanunname-i Hümayun"a göre askerlikten tard edilerek gereken cezaları verilmiştir. Şakir Bey, Yegenzâde İbrahim ile Osman Beyler ise sivil olduklarından Dar-ı Şura-yi Bâb-ı Aliye havale edilmişlerdir. Bunlar kimlerden ne kadar para aldıklarını itiraf etmişler, aldıklarını Sivas Müşiri marifetiyle geri iade etmeleri kararlaştırılmıştır. Ayrıca, Şakir Bey'in kapıcıbaşılık rütbesi geri alınmış, rüşvet olarak verdiği şeylerin geri alınması uygun görülmüş, bir daha kendisine görev verilmemesi kararlaştırılmıştı. İbrahim Beyle Âyân Osman'ın da bir daha vilayet işlerine karışmamaları uygun görülmüş, eğer bir daha memleket işlerine karışurlarsa en şiddetli şekilde cezalandırılacakları kayda geçirilmişti".⁵¹

Diğer taraftan Gayrimüslim nüfusta aynı oranda azalmaktadır. 1842-1843 yıllarında Sivas, Divriği ve Gürün ilçelerindeki Gayrimüslim nüfusu, cizye defterlerinden öğrenmek mümkündür.⁵² Ancak 1842 yılı cizye defterinde, Yıldızeli ve Hafik ilçelerinde vergi mükellefleri görülmemektedir. Bunun nedeni ya Müslüman nüfusta olduğu gibi cizye tevziinde yeniden bir tanzime gidilmiş veya başka bir defter de yazılmış, üçüncü bir ihtimal olarak da buradaki Gayrimüslim nüfus başka bölgelere göç etmiş olabilir. Fakat 1843 cizye defterinde Hafik ve Yıldızeli ilçelerinin cizye nüfusları verilmektedir. Bu durumda üçüncü ihtimal de ortadan kalkmaktadır.

1842-1843 yılları cizye defterlerinde Sivas ve ilçelerindeki Gayrimüslim nüfus aşağıdaki tabloda görüldüğü gibidir. Ancak 1842 yılı cizye defterinde görülmeyen Yıldızeli ve Hafik kazaları 1843 yılı cizye defterinde görülmektedir.⁵³

⁵¹ Çadırcı, a.g.e, s. 22

⁵² BOA Maliye Nezareti Cizye Defteri, Def. No. 76, 1258, s. 2-3

⁵³ BOA Maliye Nezareti Cizye Defteri, Def. No. 223, 1259 bitiş 1261, s. 2-3

Adı Yıllar	Alâ		Evsat		Edna		Toplam	
	1258	1259	1258	1259	1258	1259	1258	1259
Nefs-i Sivas	216	216	2.320	2.320	133	133	2.669	2.669
Kaza-i Sivas ili	80	80	724	724	71	71	875	875
Kaza-i Yıldızeli	—	43	—	725	—	42	—	810
Kaza-i Hafik	—	150	—	1502	—	61	—	1713
Kaza-i Divriği	96	96	1501	1501	346	346	1943	1943
Kaza-i Gürün	9	9	1140	380	293	156	1442	545
Toplam	401	594	5685	7.152	843	809	6929	8.555

Tablodan da anlaşılacağı üzere 1842 yılında Sivas ve ilçelerinde yaşayan Gayrimüslim hane 6.929 olarak verilmektedir. Bu hane sayısı beşle çarpıldığında yörede tahminen 34.645 nüfusun yaşadığı söylenebilir. 1843 yılı cizye defterinde ise Gayrimüslim nüfusun 8.555 hane ve tahmini nüfusun da (42.775) olduğunu söylemek mümkündür. Ancak arada çok yakın bir zaman olmasına rağmen bazı ilçelerin nüfusları aynen kalırken Gürün'ün nüfusu bir hayli azalmış görülmektedir. Fakat diğer ilçelerin nüfusları verilmediği için kesin olarak toplam Gayrimüslim nüfusu tespit etmek mümkün değildir.

Ayrıca 1843'te düzenlenen 3903 özel sayılı cizye defterine göre Sivas ve ilçelerinde cizye alınan Gayrimüslim nüfus aşağıdaki tabloda verilmektedir.⁵⁴

Adı	Alâ	Evsat	Edna	Toplam
Sivas Kazası	107	2.561	394	3.062
Sivas İli Kazası	54	1025	90	1169
Hafik Kazası	125	2092	101	2318
Yıldızeli Kazası	39	594	68	701
Gürün Kazası	86	1050	920	2056
Kangal Kazası	1	180	29	210
Divriği Kazası	89	1923	239	2251
Tonus(Şarkışla)	19	444	83	546
İmranlı Kazası	41	460	77	578
Deliklitaş Derbent	4	69	17	90
Toplam	565	10398	2018	12981

⁵⁴ BOA. Cizye Muhasebesi Kalemi, G. Sayı, 3903, Özel Sayı, 104, s. 2

Bu tabloya göre toplam olarak Sivas ve ilçelerinde cizye alınan 12.981 hane (yaklaşık 64.905 kişi) Gayrimüslim bulunmaktadır. Nüfus fazlalığı özellikle Evsat (orta) nüfusta fazlalık arz etmektedir; bu sebeple Gayrimüslim nüfusta bir artış görülmektedir. Alâ (zengin) nüfusta fazla bir değişiklik görülmez iken Edna (fakir) nüfusta ise fazlalık tespit edilmiştir.

1842 yılında Sivas'a gelen William Francis, şehrin nüfusundan bahsederken 4.000 Hristiyan, 12.000 Müslüman olmak üzere toplam 16.000 hanenin yaşadığını belirtmektedir.⁵⁵ Burada William Francis, Gayrimüslim nüfusu 4.000 hane olarak belirtmiştir; halbuki bu dönemdeki cizye defterine baktığımızda Gayrimüslim nüfusun 2.107 hane olduğu görülmektedir. Bu yüzden W. Francis'in, Gayrimüslim nüfusu fazla göstermek gayreti içerisinde olduğunu söyleyebiliriz. Ayrıca W. Francis Divriği nüfusundan bahsederken, 2.000'i Hristiyan, 8.000'i Müslüman olmak üzere ilçe de toplam 10.000 hane insanın yaşadığı ve büyük bir yerleşim merkezi olduğunu belirtmektedir.⁵⁶

1847 yılında idari taksimat yeniden düzenlenmiş, Sivas'a bağlı yedi sancak (Sivas, Amasya, Bozok, Çorum, Canik, Divriği, Arapkir)⁵⁷ sayısı yeni bir düzenleme ile Sivas, Amasya, Divriği olarak üç'e indirilmiştir. Bunlara "Yeni İl'i" ilave edenler de bulunmaktadır.⁵⁸

1869 yılında, salname çıkarma çalışmaları kararlaştırılmış ve Sivas'ta ilk "Vilayet Salnamesi" 1870 de yayınlanmıştır. Bu salnameye göre⁵⁹ il ve ilçeler de toplam 105.876 erkek nüfusun yaşadığı anlaşılmaktadır. Burada dikkat çeken husus verilen nüfusun, 1831 nüfus sayımında 130.000'nin üstündeki erkek nüfusun çok gerisinde kalmış olmasıdır. Buna göre il genelinde belli bir nüfus kaybının olduğu görülmektedir. Kanaatimizce bu nüfus kaybı idari taksimatlardan kaynaklanmaktadır. Burada %78 Müslim, %22 Gayrimüslim nüfus belirtilmektedir. Buradaki nüfus oranlarının hiçbir etnik yapı verilmeden Müslim ve Gayrimüslim şeklinde verilmemiştir. Bu dönemden başlayarak idari taksimatın yapıldığı son döneme kadar Koyulhisar ve Suşehri, ilçeleri Karahisar-ı Şarki Sancağı'na bağlı birer kaza durumundadırlar. Ancak bu ilçelerin nüfuslarını, Sivas'ın nüfusu içinde zikretmek konu bütünlüğü bakımından uygun olmaktadır. Bu iki ilçenin nüfusunu Sivas'ın nüfusundan çıkaracak olursak, ilin nüfusunun 88.525 olduğu ortaya çıkmaktadır. Bu salnameye göre Alacahan ve Zora (Zara) nahiyelerinde Gayrimüslim nüfus bulunmamaktadır. Muhacirlerin nüfusları 156

⁵⁵ William Francis Amsworth, *Travels And Researches in Asia Minor, Mesopotamia, C. II*, London, 1842, s. 7

⁵⁶ Francis, a.g.e., s. 11

⁵⁷ Baykara, a.g.e., s. 115

⁵⁸ Karal, a.g.e., s. 12

⁵⁹ *Sivas Vilayet-i Salnamesi*, 1287, s. 50, 51, 54, 55, 57, 60, 79, 80

hane (1.603) olarak verilmiştir. Muhacirler, bazen il ve ilçe nüfusu içerisinde verilmiş, bazen de İl ve ilçe nüfuslarına dahil edilmemişlerdir.

1871 yılı Vilayet Salnamesi'ne göre İl ve ilçelerin nüfus sayıları 1870'de verilen nüfus sayılarına yakındır. Müslüman nüfusun 60.768 (% 74), Gayrimüslimin nüfusun da 21.103 (% 26) gibi bir orana sahip olduğu görülmektedir.⁶⁰

1872-1874 yıllarında Sivas vilayetinin genel nüfusu, Müslüman 481.404 (%84), Gayrimüslim 90.404 (%16) ve toplam 571. 808 olarak tespit edilmiştir. Yine burada da nüfusun azaldığı görülmektedir. Ayrıca bu dönemde Faruk Aburşu'nun 1884 Tahrir Defterinden verdiği bilgiye göre, Sivas şehir merkezinde 23.621 Müslüman, 15.073 Ermeni, 1.596 Katolik ve 113 Protestan nüfus bulunmaktadır.⁶¹ Görüldüğü üzere bu dönemde Sivas merkezde 23.621 (%58.46) Müslüman nüfusa karşılık 16.782 (%41.54) Gayrimüslim nüfusun bulunduğu ve toplam nüfusun da 40.403 olduğu görülmektedir.

1876 yılı Vilayet Salnamesine göre Sivas ve kazaların da nüfusların oranlamasını yaptığımızda 51.778 (%70) Müslüman, 22.723 (% 30) Gayrimüslim nüfusun olduğu ortaya çıkmaktadır.⁶² Vilayet Salnamesine göre Sivas, Amasya, Tokat, Karahisar-ı Şarkî ve ilçelerinin toplam nüfusları 711.286 olarak verilmesine rağmen, Mc. Carthy bu nüfusu biraz daha fazla göstererek 821.678 olduğunu belirtmiştir.⁶³

1882 yılı vilayet salnamesine göre Sivas ve kazalarının nüfus ve oranları 51.835 (%70.84) Müslüman ve 21.334 (%29.16) Gayrimüslim dir.⁶⁴ Bu nüfus oranlarını Cem Behar 1881-1893 yılları arasında etnik yapıda göz önünde bulundurularak, yapılan sayımlarda (Sivas'ın etnik yapısı dahil) belirtmektedir. Buna göre, Sivas vilayeti genelinde toplam nüfus (926.671) olup, bu nüfusun dinlere göre dağılımı ise şöyledir. İslam 766.558 (%82.72), Gayrimüslim (Rum, Ermeni, Katolik, Protestan, Diğer ve Yabancı)160.113 (%17.28).⁶⁵ Yine aynı yıllar içerisinde Kemal Karpat'ın verdiği nüfus oranları da buna yakın olarak verilmiştir. Sivas ve ilçelerinin toplam nüfusunun (%80)'inin Müslüman, (%20)'sinin de Gayrimüslim olduğunu belirtmiştir.⁶⁶ Görüldüğü üzere 1881-

⁶⁰ Sivas Vilayet-i, Salnamesi, 1288, s. 51,54, 55, 56,57, 58 , 60, 80, 81

⁶¹ Faruk Aburşu, "Sivas'ta Ermeni Patirtısına Dair İki Vesika", Revak, Sivas 1992, s. 57

⁶² Sivas Vilayet-i Salnamesi, 1293, s. 102-105, 110-111.

⁶³ Justin Mc Carthy, *Muslims and Minorities, The Population of Ottoman Anatolia and the End of the Empire*, London ,1983, s. 22.

⁶⁴ Sivas Vilayet-i Salnamesi, 1300, s. 162-165, 168,169.

⁶⁵ Behar, a.g.e., s. 39, 40, 41.

⁶⁶ Kemal H. Karpat, *Ottoman Population 1880-1914, Demographic and Social Characteristics*, Medison 1985, s. 136-137.

1893 yılları arasındaki nüfus oranlarının Sivas ve ilçelerinde bir birine yakın olduğu görülmektedir.

Osmanlı Devleti, 1885 yılının sonunda, bazı illeri pilot bölge seçerek özel nitelikleri olan bir müfettiş ekibi meydana getirmiştir. Bu müfettiş ekibinin oluşturulmasındaki amaç, nüfus sayımı sonuçlarını kontrol etmek ve genel nüfus istatistiklerini derleyip toplamak, bütün nüfus değişimlerinde önemli görünen oranları, devamlı ve doğru bir yazma ile sağlamaktır. Bu müfettişler ilk önce Hüdavendigâr (Bursa), Edirne, Trabzon, Cezayir-i Bahr-i Sefid (Ege Adaları), Adana, Sivas ve Karesi (Balıkesir) bölgelerine gönderilmişlerdir.⁶⁷ Bu suretle nüfus sayımları daha ciddi bir şekilde yapılmaya başlanmıştır. Bütün bunlar, Osmanlı Devleti'nin nüfus sayımlarına ne kadar önem verdiğini göstermektedir. Her yıl yapılan yıllıklar (Salname) da bunu açıkça ortaya koymaktadır. 1888 Vilayet Salmamesine göre Sivas Merkez Sancağı'nın toplam erkek nüfusu 143.791 (%73.39) olup, bu nüfusun 52.121 (%26.31)'i Gayrimüslimdir.⁶⁸

1308 (1890) Vilayet salnamesinde verilen nüfus sayıları sadece ilçe merkezlerinin nüfusunu belirtmektedir. Buna göre Sivas ve ilçelerinde bulunan bu nüfus oranları Müslim (%78.66), Gayrimüslim (%21.34) olarak tespit edilmiştir.⁶⁹ Bu dönemde, Sivas ve ilçeleri içerisinde muhacir nüfus da vardır. Bu muhacirler, 1878 yılında Rumeli'de Rus ve Bulgar baskılarına dayanamayarak Samsun Limanı'ndan Anadolu'ya gelen Çerkezler olup, 2.000 hanesi (9.745) Sivas ve ilçelerine yerleştirilmişlerdir.⁷⁰ İlçelere yerleşen bu muhacirler belli yerlerde mahalleler oluşturmuşlardır. Bu dönemle ilgili olarak Vital Cuinet, (1890) kent hakkındaki istatistikleri etnik yapı itibarı ile vermiştir. Ancak bu istatistiki bilgileri verirken Gayrimüslim nüfusun Müslüman nüfustan daha fazla olduğunu göstermek gibi bir gayret içerisine girmiştir. Yine Alevi- Kızılbaş nüfusunu da Müslüman nüfustan farklı mütalaa etmiştir.⁷¹ Kanaatimizce bu yanlış bir değerlendirmedir. Zira Alevi-Kızılbaşlar da Müslüman olup, Müslüman nüfus içerisinde değerlendirilmeleri gerekir. Yapılan bu değerlendirmeler kasıtlı olarak yapılmıştır. Çünkü Alevileri ayrı bir cemaat olarak değerlendirmek yanlıştır. CUNET'in verdiği nüfusa göre Müslüman nüfus (% 51)'e tekabül etmektedir. Alevi-Kızılbaş nüfus oranı ise (%26) dır. Halbuki Alevi-Kızılbaş nüfusu, Müslüman nüfus içerisinde değerlendirmiş olsaydı, Müslüman nüfusun (%77) gibi bir çoğunluğa ulaşmış olduğunu görecekti. Ermenilerin oranının ise şöyle

⁶⁷ Karpat, a.g.e., s. 33.

⁶⁸ 1306 Yılı Vilayet Salnamesi, s. 50, vd ; Behar, a.g.e., s. 43.

⁶⁹ Sivas Vilayeti Salnamesi, 1308, s. 51, 54, 55, 57, 80, 81,

⁷⁰ Nedim İpek, *Rumeli'den Anadolu'ya Türk Göçleri*, Ankara, 1994, s. 38

⁷¹ Vital Cuinet, *La Turquie D'Asie*, C. I, Paris 1892, s. 617; Mesrob K. Knkonian, *Armenians In The Service Of The Ottoman Empire 1860-1908*, Boston 1977, s. 54

vermektedir. Grogoryan %12, Protestan %3, Katolik %1'dir. Grek Ortodoks ise %7'dir. Böylece Gayrimüslim nüfusun toplam nüfusa oranı %22.68' dir.⁷²

Bu dönemde Sivas Vilayeti il genelinde %77 olan Alevi-Sünni Müslüman nüfusun oranı, Sivas ve ilçelerinin nüfusları da dahil edildiğinde %82 gibi büyük bir oran ortaya çıkmaktadır. Bu nüfusa karşılık Sivas vilayet genelinde; %12 olan Ermeni Grogoryan nüfusun, Sivas ve ilçeleri dahil edildiğinde %8 gibi bir orana düşmektedir. Grek Ortodoks nüfusun da (%7)'den (%6)'ya düştüğü, buna karşılık, Protestan ve Katolik nüfus oranlarında değişme olmadığı görülmektedir. Bu dönemde 547.015 olan Sivas ve ilçelerinin toplam nüfusuna Gayrimüslim nüfusun oranı (%18)'dir. Bu duruma göre Gayrimüslim nüfusun az olduğu görülmektedir. Koyulhisar ve Suşehri kazalarının nüfusları bu salnamede ayrı bir çizelgede verilmiş olup toplam nüfus 29.413 tür. Bu iki ilçede de Müslüman nüfus fazla olmakla birlikte, Rumlar, (% 26)'lık oranları ile ikinci dini grup olarak yörede yaşamaktadırlar. Cünet, Sivas'ın diğer bölgelerinde olduğu gibi bu ilçelerde de Alevi nüfusu Müslüman nüfustan ayrı olarak kabul ederek Müslüman nüfusu az gösterme yoluna gitmiştir. Halbuki Alevi -Kızılbaz nüfus oranı (%17)'lik bir orana sahip, Müslüman nüfus oranı da (% 33)'lük gibi büyük bir rakama ulaşmaktadır. Bu iki nüfusu topladığımızda % 50'ye çıkmaktadır.⁷³ Bundan sonraki yıllar içerisinde nüfus oranları ise şu şekildedir.

1893 yılına da Sivas'ta toplam nüfus 926671, Müslim 766.558 (%82.72), Gayrimüslim (%17.28) 160113'tür.⁷⁴

1894 yılı Sivas'ın toplam nüfus (952.575), Müslim (%83.24) 793.000, Gayrimüslim (%16.76)159575, tir.⁷⁵

1895 Yılı itibariyle Sivas'ta ki toplam nüfus (959495), dağılımı ise şu şekildedir.⁷⁶ Müslim (%82.37) 790.348, Gayrimüslim (%17.63) 169147'dir.

1896 yılında Sivas'ın toplam nüfusu (980569) ve dinlere göre dağılımı ise Müslim (%82.70) 810916, Gayrimüslim (%17.30)169653'tür.⁷⁷

1897 yılı itibariyle Sivas'ta toplam nüfus (980876) dağılımı, Müslim (%82.34) 807651, Gayrimüslim (%17.66)173225 olarak tespit edilmiştir.⁷⁸ Cem

⁷² Cünet, a.g.e., C. I, s. 618.

⁷³ Cünet, a.g.e., C. I, s. 792- 795.

⁷⁴ Karpat, a.g.e., s. 148, 149.

⁷⁵ Karpat, a.g.e., s. 155.

⁷⁶ Karpat, a.g.e., s. 156, 157.

⁷⁷ Karpat, a.g.e., s. 158, 159.

⁷⁸ Karpat, a.g.e., s. 160,161.

Behar'ın verdiği nüfus sayısı ise 980.982'dir.⁷⁹ Yukarıda da görüldüğü üzere verilen nüfuslar birbirine yakın görülmektedir. Yine bu yıl içerisinde verilen bir başka nüfus istatistiği, Sivas'taki dini yapının ortaya çıkmasında büyük bir öneme haizdir.⁸⁰

Bu nüfus sayılarının daha iyi anlaşılması için 1880-1895 yılları itibarı ile Ermenilerin, İngilizlerin, Vital Cunet'in ve Osmanlı Devleti istatistiklerinin vermiş oldukları nüfusları Müslim, Ermeni ve dağılımı tabloda verilmektedir.⁸¹

Tarih ve Adı	Müslim	Ermeni	Diğerleri
1880-Ermeni İstatistiği	65.000	57.000	20.000
1880-İngiliz İstatistiği	283.043	53.013	17.867
1880-Vital Cunet	839.514	170.433	76.068
1893-Osmanlı Devleti	766.558	116.545	37.813
1895-Willam Everestt	273.390	76.255	5.872
1895-İngilizlerin İstatistiki	731.610	131.037	45.603
% Oranları	% 76,39	% 21,96	% 1,65

Bu tabloda görüldüğü gibi bazı farklılıklarla beraber yüksek gösterilen Ermeni nüfusu, istatistikler bir bütün olarak değerlendirildiği zaman gerçek oran ortaya çıkmaktadır.⁸² Ermenilerin kendi nüfuslarını fazla gösterme gayretleri hiç bir sonuç vermemiş ve Sivas'taki Müslüman nüfusun fazla olduğu, istatistiklerde ortaya çıkmıştır. Bunu Ermeniler ve Batılı kaynaklar da açıkça ortaya koymaktadır. Ermeni Patrikliği'nden İngiliz elçisine verilen raporda 80.000 Müslim nüfusun bulunduğunu, buna karşılık 62,000 Gayrimüslim (Ermeni) yaşadığını iddia etmişlerdir. Böylece Sivas'taki Ermeni nüfusunu fazla göstererek şehrin hakimiyetini ele geçirmeye çalışmışlardır. Sivas Ermeni Başpiskoposunun Wilson'a verdiği raporda, Sivas'ta toplam olarak 694.437 Müslim, 201.245, Gayrimüslim (Ermeni) nüfusun yaşadığı belirtilmiştir. Bu iddiaya karşılık Osmanlı Devleti tarafından Abidin Paşa'nın Wilson'a verdiği raporda, 1880 yılı itibarıyla 584.604 Müslim, 143.174, Gayrimüslim nüfusun varlığından bahsedilmektedir.

⁷⁹ Behar, a.g.e., s. 47.

⁸⁰ **İstatistik Umumi İdaresi, Devlet-i Aliyye-i Osmaniye'nin 1313 Senesine Mahsus İstatistik-i Umumiyesi**, s. 17; Bilal Eryılmaz, **Osmanlı Devleti'nde Gayrimüslim Tebaa. Yönetimi**, İzmir, 1989, s. 91.

⁸¹ Cevdet Küçük, **Osmanlı Diplomasisinde Ermeni Meselesinin Ortaya Çıkışı 1878-1897**, İstanbul, 1986, s. 162-169.

⁸² Mc. Justin Carthy, **Muslim and Minorities, The Population of Ottoman Anatolia and the End of the Empire**, London 1983, s. 48, 51, 58, 62, 86, 91, 92, 95, 102, 104.

Wilson'a verilen başka bir raporda ise, Haziran 1880 itibariyle 578.166 Müslim, 146.432 Gayrimüslim nüfusun olduğu belirtilmiştir. Bu iki nüfus arasında büyük bir fark görülmemektedir. Ancak Ermeni Patrikliğinin verdiği abartılı nüfus sayısı kafaları bulandırmak için olsa gerek ki, verilen hiç bir nüfus sayısı bu rakamlara yaklaşmamaktadır. Osmanlı Devletinden Chermisid'e verilen rapora göre ise Ağustos 1880 yılı itibariyle toplam nüfus (873048), 729.872 Müslim, 143.176, Gayrimüslim (Ermeni)'in olduğu belirtilmiştir. 1878 yılı Sivas Salnamesine göre de Sivas'ın toplam nüfusu (892850), 711.264'ü Müslim, 181.586'sı Gayrimüslim olarak verilmiştir. İngiliz subayı Baker Paşa toplam nüfusun (708550), 567.818'ini Müslim, 140.732'sinin de Gayrimüslim olduğunu söylemektedir.⁸³

Netice olarak, Anadolu'nun en eski yerleşim merkezlerinden biri olan Sivas, bir çok medeniyetin etkisi altında kalmış ve onları bağrında yaşatmıştır. Kızılırmak havzasında kurulan bu şehirde sırasıyla Hitit, Asur, Pers, Roma, Bizans, Selçuklu ve Osmanlı Devletleri derin izler bırakmışlardır. Sivas ili günümüzde de bu medeniyetlerin zengin kültür izlerini taşımaktadır.

Sivas yöresinde Yahudilik ve özellikle Hristiyanlık ile birlikte Eski Anadolu, İran ve Mezopotamya dinlerinin de yaşamış olduğu görülmektedir. Bu dinler içerisinde en fazla etki bırakan dinin Hristiyanlık olduğu anlaşılmaktadır. Yahudiliğin etkili olamamasının nedeni Hristiyanlık gibi misyonerlik faaliyetlerin olmamasıdır. Yahudiler, bir dönem Sivas'ta ticaret yapmalarına ve hatta mahallerinin olmasına rağmen, dini yapıda fazla etkileri görülmemektedir.

Sivas ve çevresinin İslam Dini ile tanışması, Hz. Ebubekir ve Hz. Ömer zamanında İslam ordularının Sivas'a kadar gelmeleriyle olmuştur. Bu dönemde Sivas ve çevresine hakim olan din Hristiyanlık'tır, yöredeki Hristiyanlar'ın bir çoğunu, Rum Ortodoks ve Ermeni Gregoryanlar teşkil etmişlerdir. Bu araştırmada ortaya çıkan gerçek Yahudiler hiç bir dönemde Sivas'ta, nüfus itibarı ile çoğunluk teşkil etmemişlerdir. Bunların nüfus durumlarını yüzyıllara göre şöyle özetleyebiliriz: Sivas'ta 1881-1894 yılında 209, 1895'te 247, 1896'da 245, 1897'de 253 ve 1905'de ise 299 Yahudi nüfus bulunmaktadır.

Hristiyan nüfusa gelince, Sivas ve çevresinde bulunan Hristiyan mezheplerden Katolik ve Protestanlık fazla etkili olamamıştır. Bu iki mezhebin yıllara göre dağılımı ise, 1893 yılında Katolik sayısı 3.052, 1896'da 3.172, 1907'de 2.080, Protestan sayısı 1893'te 1.994, 1896'da 2.652, 1907'de ise 2.001 olarak

⁸³ Küçük, a.g.e., s. 169.

belirlenmiştir. Sivas'ta en fazla nüfusa sahip olan Hristiyan mezhebi olarak Ermeni Gregoryan ve Ortodoks mezhebinin bulunduğu görülmüştür.

Sivas ve çevresinde yaşayan Gayrimüslimlerin nüfus durumunu tarihi seyri içerisinde şu şekilde özetleyebiliriz: XVI. yüzyılda Sivas Vilayet genelinde Gayrimüslim nüfus oranı % 35 civarında iken, daha sonraki dönemlerde şehir geneline Müslüman nüfusun yerleşmesiyle Gayrimüslim nüfus yavaş yavaş azalmaya başlamıştır.

XIX. yüzyıla gelindiğinde Müslüman nüfus, demografik yapının en önemli ve yoğun kitlesi olmuştur. 1870 yılı vilayet salnamesinde verilen nüfusa göre; Sivas Sancağındaki Gayrimüslim nüfusun toplam nüfusa oranının % 22 civarında olduğunu görmekteyiz. Vilayet salnamelerinden 1876 yılında Gayrimüslim nüfusun Sivas'ta % 30 civarına çıktığını öğrenmekteyiz. Vital Cunet, Sivas sancağı genel nüfusunun % 18 kadarının Gayrimüslim olduğunu belirtmektedir.

Sivas ve çevresinde, Selçuklu hakimiyeti ile başlayan Müslüman Türk Devletleri döneminde tam manası ile bir inanç hürriyeti devri yaşanmış, Hristiyan ve Yahudiler, dini ve millî kimliklerini devam ettirmişlerdir. Ancak XIX. yüzyılda emperyalist devletlerin Osmanlı Devleti üzerinde çeşitli tertipler içerisine girdikleri ve bu sebeple bölgedeki siyasi istikrarın bozulmasına sebep oldukları bir gerçektir. Ermeniler bölgede yüzyıllar boyu dinleri ve kültürleri ile yaşamalarına rağmen, batılı misyonerlerin faaliyetleri neticesinde çeşitli dönemler de isyan etmişlerdir. Ermeniler, batılı devletlerin yardımlarından dolayı zamanla kendilerinin güçlü olduklarını zannetmişlerdir; halbuki, Osmanlı toplumu içinde yaşayan Monofizit Gregoryan ve Süryaniler, Batılıların kendi mezheplerini yok etmek için bu yardımları yaptıklarını düşünememişlerdir.

Batının gayesi Anadolu'da bulunan Monofizit kiliseleri yok edip, yerine Ortodoks veya Katolik mezhebini yerleştirmek idi. Bugün Avrupa'ya veya Amerika'ya giden Ermeni Gregoryanlar'ın dinlerini, dillerini ve kültürlerini unutmaları, yukarıdaki sözlerimizin delilidir. Halbuki Türkiye'de kalan Ermeniler hala dinlerini, dillerini ve kültürlerini korumaktadırlar. Yüzyıllardan beri İslam Kültür merkezi haline gelen Sivas'ta, cami ve mescit yanında kilise ve sinagog, imam ve hatip yanında rahip ve keşiş, Müslüman evkafı yanında Hristiyan kilise evkafı gibi kurumların bir arada yaşadığını görmekteyiz.

Siyasi, iktisadi ve kültür tarihi incelendiğinde, İslam Kültürü ile yoğrulmuş olan Sivas şehrinde, Selçuklular döneminde yapılan Medrese-i Selçukiye, Medrese-i Kemaliye, Medrese-i Bulgarî, Gök Medrese ve Daruşşifalar bu kültürün açık örnekleridir. Bugün bile dünyadaki tüm insanların kabul edip koruma altına aldıkları Divriği Ulu Cami ve Daruşşifası İslam kültürünü yansıtan en

önemli eserler olarak karşımıza çıkmaktadır. Müslümanlar, İslam Kültürünü yansıtan bu eserleri yaparken, hiç bir kilise ve havraya da dokunmamışlardır. Günümüzde de Sivas ve çevresinde bulunan kiliseler hala varlıklarını sürdürmekte olup, bakımsızlık nedeniyle yıkılmaya yüz tutmuşlardır.

Bu makalemizde, sadece rakamlar vererek nüfusun din ve mezhep itibari ile tasnifini yapmak düşüncesini taşımadık. Asıl gayemiz toplumun sahip olduğu bazı sosyal gerçekleri, göç olaylarını ortaya koymak suretiyle, Sivas'ta yaşayan insanların sosyal dinamiklerini açığa çıkarabilmektir. Şehrin sosyal, iktisadi ve kültürel yapısını incelerken bu hususta çok önemli ip uçları yakalayabildiğimiz kanaatindeyiz.